

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXI

NeŐir Heyeti – Editorial Board

Halil İNALCIK – Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY – İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER – A. Atilla ŞENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXI

İstanbul - 2001

Sahibi: ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail ÖZDOĞAN

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Basıldığı Yer :Kitap Matbaacılık (212) 5014636

Cilt : Fatih Mücellit (212) 5012823 - 6128671

**Adres :ENDERUN KİTABEVİ , Büyük Reşitpaşa Cad.Yümni İş Merkezi
No: 46 Beyazıt - İstanbul (212) 5286318 Fax: (212) 5286317**

GELİBOLULU MUSLUHİDDİN SÜRÛRÎ, HAYATI, KİŞİLİĞİ,
ESERLERİ VE *BAHRÛ'L-MA'ÂRİF* İSİMLİ ESERİ

İsmail GÜLEÇ

Ailesi

XVI. Asrın tanınmış hadis, tefsir ve belâgat âlim ve ediplerinden biri olan Sürûrî¹ 897/1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir². Kaynaklarda adı Sürûrî Muslihü'd-dîn Mustafâ b. Şa'bân el-Gelibovî er-Rûmî şeklinde geçmektedir. Adı Mustafâ, adının lakabı Muslihü'd-dîn, baba adı Şa'bân, nisbeti el-Gelibovî ve Rûmî, mahlası da Sürûrî'dir. Zengin bir babanın çocuğu olarak müreffeh bir şekilde tahsilini tamamlamasından dolayı bu mahlas kendisine verilmiş olabileceği gibi tezkirecilik ve şehzade hocalığından sonra makûs giden tarihini çevirmesi için de almış olabilir. Birinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu

*Didiler te'sîri var ismin müsemâmada velî
Ey Sürûrî görmedüm âlemde handân oldugın*³

beytinden anlıyoruz. Anadolu'da doğmuş ve yetişmiş olması ona diğer bir çok alim ve şair gibi Rûmî mahlasının da verilmesini sağlamıştır.⁴

- 1 Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul, 1314. s.186.
- 2 Faik Reşat, *Eslâf*, İst., 1312, s. 26
- 3 Beyânî *Tezkire*, İ.Ü. Ty.2568, 40b., Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İst., 1333, c.2, s. 226
- 4 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asâru'l-Musannifin*, İst., 1955. c.2. s.434.

OSMANLI ARAŞTIRMALARI, XXI (2001).

Babası Hoca Şa'ban, şehrin pazarında oturan zengin bir tüccardı⁵ ve abartılı bir şekilde anlatılacak kadar zenginliğe sahipti.⁶ Alim ve fâzıl kimseleri çok seven zengin baba oğlunun eğitimi ve öğretimi için malını harcamaktan hiç çekinmemiştir.⁷ Hoca Şa'ban memuriyette de bulunmuştur. Sultan II. Beyazıt'ın Amasya'da şehzadeligi sırasında bir dönem onun defterdarlığını yapmıştır.⁸

Öğrenim hayatı

Babası ilme çok meraklı olduğu için oğlunun eğitimine devam etmesini madden ve manen desteklemiştir. *Kâfiye*⁹ isimli kitabı ezberlediğinde babası sevincinden hocasını ve kendisini hediyelere boğmuştur.¹⁰ Herhangi bir eser kaleme aldığıda babası hiç bir vakit mükâfatlandırmayı ihmal etmemiştir.¹¹ Devrinin ileri gelen âlimlerinden Kâdrî¹², Nihalî, Ca'fer Çelebi, Bursa'da Kasımpaşa müderrisi Kara Dâvud Efendi, Kadri Efendi, İstanbul'da Taşköprülüzâde Mustafâ Efendi¹³ ve Abdülvâsi' Efendi'den ders görmüş, Fenârîzâde Muhiddîn Efendi'den medrese tahsilini bitirip icâzet olarak "mülâzım"¹⁴ olmuştur.¹⁵

5 Mustafâ İsen, *Künhül'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1984. s.229-231.

6 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şüerâ*, yay. haz. İbrahim Kutluk, Ank. 1978, c.1, s. 457. Şemsettin Sami, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul, 1311, c.4, s.2558.

7 Ali b. Bali, *el-İkdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı Râm*, Beyrut, (Şakayık'ın sonunda) s. 343.

8 Sehi, *Heşt Bihişt the Tezkere by Sehi Beg*, haz. Günay Kut, Harvard, 1978, s. 45b.

9 *Mısır mektebine mensup İbni Hâcib'in (ö.646/1249) Arap gramerine ait meşhur eseri. Kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsar. Bir çok şerhi vardır. Molla Abdurrahman Cami tarafından yapılan şerh Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Çok çeşitli baskısı olan bu eserin Tarık Necm Abdullah tarafından tahkik edilerek 1407/1986 Cidde'de neşredilmiştir. Kenan Demirayak-Sadi Çöğenli Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2. bs., Erzurum, 1995, s.167.

10 Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyık*, neşr. haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989. s.23.

11 Faik Reşat, *a.g.e.*, s.27

12 Ali b. Bali, *a.g.e.* a.y.

13 Carl Broeckmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1949, c.2, s.579

14 *Medreseyi bitirenlere verilen ünvan. Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.232

15 Nevizâde Atâyî, *a.g.e.*, s. 24

Çalışma Hayatı

Sürûfî çalışma hayatına akranlarına göre geç sayılabilecek bir yaşta, yirmi dokuz yaşındayken başlamıştır. Babası zengin olduğu için geçim sıkıntısı çekmemesi herhangi bir işe girmesine gerek bırakmamış olmalıdır. İlk aldığı görev nâibliktir. 927/1520'de Fenârîzâde Muhiddîn Efendi İstanbul kadısı olduğu vakit Sürûfî'yi yeni kurulan "*bab mahkemesi nâibliği*" hizmetine getirdi.¹⁶ Bab nâibleri, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu sebebiyle ona vekaleten yardım eder, dava dinler ve karar verirdi.¹⁷ Böyle önemli bir göreve getirilen Sürûfî'nin hocasının güvenini kazanmış bir talebe olduğu belli olmaktadır.

Sürûfî, iki yıl naiblik yaptıktan sonra Fenârîzâde Muhiddîn Efendinin 929/1522'de Anadolu kazaskeri olmasıyla onun resmi evrakını diğer resmi dairelere götürüp getirme işi olan "tezkirecilik"¹⁸ hizmetini yerine getirmeye başladı. Bu yeni işinde pek fazla uzun süre çalışmadı. Bu makama ait gizli bilgileri eski hocası Abdülvâsi' Efendiye sedârette çalışan oğlu vasıtasıyla bildirmekle suçlandığında¹⁹ ilmiye yolunu bırakıp Emir Buharî'nin damadı ve zaviyesinin şeyhi Nakşibendi Mahmut Efendiden²⁰ inâbe alarak dervişliğe intisâb etti.²¹ Bir müddet sonra hacca gitti.²² Dönüşünde Fenârîzâde'den işlerini kendisine danışacak kadar iltifat görerek 930/1523'de 20 akçe ile Gelibolu'da Muhaşşî Sinan Efendinin yerine Sarıca Paşa Medresesi müderrisi oldu.²³ 933/1526-1527'de Pîrî Paşa zaviyesi şeyhi olan Cemâl Efendinin vefatı üzerine de vakıf sahibinin hayatta olması ve adı geçen zaviyeyi medrese olarak

16 Faik Reşat, *a.g.e.*, s.27

17 Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *DİA*, V, s. 362.

18 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1946, c. II. s. 611.

19 Nev'îzâde Atâyî, *a.g.e.*, s.24

20 *Mahmut Efendi İstanbul'da ilk Nakşi tekkesini kuran Emir Buhari'nin damadıdır. Kızı Fatma Hatun ile evlidir. 938/1531'de öldü. Fatih ve Edirnekapi'daki tekkelerde şeyhlik görevlerini sürdürmüştür. Kayınpederinin ölümünden sonra posta geçmiştir. Edirnekapi'da Otakçılar Emir Buhari Tekkesini Mahmud Efendi tesis etmiştir.* Baha Tanman, *DİA*, XI, s.128-129.

21 Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmani yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, İstanbul, 1311. c. III. s. 12., Mehmet Arif, *Mir'at-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s.540.

22 Faik Reşat, *a.g.e.*, s. 27

23 Ali b. Bali, *a.g.e.*, a.y.

vakfetmesi üzerine burada yirmi beş akçe ile medresenin ilk müderrisi oldu.²⁴ Daha sonra burada 40 akçe ile rütbe-i erbaîn'e kadar terfi etti ve aynı zamanda zaviyenin seccade-nişîn'i oldu. Bu medresede on bir yıl çalıştıktan sonra Vezir Güzelce Kasım Paşanın 944/1537-1538'de Galata'da ismini taşıyan semtte yaptırdığı Kasım Paşa medresesinin 50 akçe ile ilk müderrisi oldu.²⁵

On sene ilm-i zâhir ve bâtın ile meşgul olduktan²⁶ sonra 954/1547'de, Fenârîzâde Muhiddîn Efendinin vefatıyla büyük bir üzüntüye kapılan Sürûfî müderrislikten istifa ederek Emir Buhari zaviyesi şeyhi Nakşibendi Mahmut Efendinin damadı Abdüllatif Efendiye intisâp ile tekrar dervişliğe sülûk etti.²⁷ Bu sefer ki sülûkunda her türlü dünyevî işten elini ve eteğini çektiğini Aşık Çelebi gayet seci'li bir üslupla anlatır.²⁸ Fakat bu sırada Mora'da sancakbeyi bulunan Güzelce Kasım Paşa Sürûfî'nin istifasına son derece üzülen bir mektup yazar. Paşa mektubunda;

"Ol medreseyi biz sizün şerefünüze binâ itdük, eğer makbûl olmazsa hedm itmek mukarrer ve makâmınızda bîgâne görmeğe tahammül gayr-ı mutasavverdür"²⁹

der. Sürûfî, Paşa'nın bu aşırı ısrarı karşısında; derviş kıyafetini muhafaza etmek, her cuma ve ikinci sonraları Kasımpaşa camiinde *Mesnevî* okutmak ve sadece haftanın belirli günlerinde ders vermek üzere müderrisliği yeniden kabul etti.³⁰

Güzelce Kasım Paşa'nın Sürûfî'den bu kadar ısrarla hocalığa devam etmesini istemesinin nedeni, Sürûfî'nin halk ve talebeleri tarafından sevilen devrinin önde gelen hocalarından ve dervişlerinden biri olması olabileceği gibi Gelibolu'da defn edilen³¹ Paşayla bir hemşehrilik bağının da olabileceğini düşünüyoruz.

24 Nevizâda Atâyî, *a.g.e.*, s.24.

25 Faik Reşat. *a.g.e.*, s.28

26 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.153b.

27 Riyazi, *Ravzatü'ş-Şüerâ*, İ.Ü.Ty.4098, s. 141b

28 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.153a.

29 Nevizâda Atâyî, *a.g.e.*, s.24

30 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.153b.

31 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî, İstanbul1356, c.IV, s. 46-47.*

Sürûrî bu vazifedeyken "İsâ-girdâr mücerred olanlara kat'-ı alâik ve avâik *âsân olur*" diyerek bütün malını satıp³² evinin yakınlarında kendi adına nispetle Sürûrî camii namı ile anılan bir camii yaptırarak ilim ve ibadet ile meşgul olmuş ve tekrar hacca gitmiştir.³³ Bu Sürûrî'nin ilk inzivâya çekilişidir.³⁴

Sürûrî, Kanûni Sultan Süleyman'ın Van seferine çıkışı sırasında bir hatt-ı hümayunla, 955/1548'de Şehzade Mustafâ'nın hocası Hayreddin Hızır Efendinin vefatıyla (953/1546) boşalan³⁵ hocalığa davet olundu.³⁶ Bu davete; Kânûnî'nin İrakeyn seferinde Gubârî ile arasında geçen bir olay dolayısıyla Sürûrî'nin padişah-ı berreyne ü hakan-ı bahreyne tarafından tanınması, Vezir Kasım Paşanın çok hürmet etmesi, mutasavvıflar arasında güzide bir yere sahip olması ve uzun yıllar İstanbul'da müderrislik yapması ve halk tarafından sevilmesinin sebep olduğu düşünülebilir.

Çağatay Uluçay, Hürrem Sultanın entrikaları sonucu 21 Safer 948/1541'de Şehzade Mustafa'nın saltanat sancağının Manisa'dan aldırılıp Amasya'ya tayin ettirilmesine çok üzüldüğünü Mustafa Sürûrî veya Küçük Mustafa Efendinin yazdığı uzun bir kasideden anlaşıldığını söylemektedir.³⁷ Aynı şekilde *Feridun Emecen* de Sürûrî'nin anlatılan olaydan çok etkilendiğini ve bir kaside yazdığını Manisa Şeriye Sicillerine atfen söylemektedir.³⁸ *Şehzade Mustafa*'nın Manisa'da 1533-1541 yılları arasında kaldığını, belirtilen dönemde Sürûrî'nin, *Piri Paşa* ve *Kasım Paşa* medreselerinde müderrislik yaptığını ve Şehzade hocalığına 955/1546'da yani olaydan tam yedi yıl sonra atanmış olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, mezkur kasideyi yazma ihtimali hemen hemen yok gibidir. Kasideyi yazanın, şehzadenin İstanbul'dan Manisa'ya giderken beraberinde götürdüğü Küçük Mustafa Çelebinin³⁹ olması kuvvetle muhtemeldir.

32 Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.458.

33 Aşık Çelebi *a.g.e.*, a.y., Faik Reşat, *a.g.e.*, s.29.

34 Emin, *Menakıb-ı Kethüdazede Mehmet Arif Efendi*, İstanbul 1305. s.210

35 Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927. c. III. s. 306, Hocalığa geçiş tarihi 953 olarak geçer fakat bu tarih diğer kaynaklarla uyuşmamaktadır.

36 Aşık Çelebi *a.g.e.*, s. 64

37 Çağatay Uluçay, "Mustafa Sultan" c. 8, s. 691. Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şeriye Sicilindeki Osmanlı Tarihi" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1990, c. X, s.103.

38 Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 33'teki 124. dipnot

39 Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, İstanbul 1996, s.192.

Sürûrî, dervişliğe sülûk eden birisinin şehzade hocalığını kabul etmemesi gerekirken Aşık Çelebi gibi dostlarının uyarılarına rağmen bu vazifeyi kabul ile Karaman'a şehzadenin yanına gitti.⁴⁰ Kınalızâde hocalığı kabul etmesini "*Aleme sultân iken kendüsini kul eyledi*"⁴¹ diyerek eleştirmektedir. Eleştirenlerden biri olan Gubârî şehzade hocalığını kabul ettiğini öğrenince onun kabul etmesini eleştiren

*Ey südre-nişîn-i arş pervâz
Ve'y tâir-i kuds-ı âlem-i râz*

beyti ile başlayan bir kıtayı içeren bir mektup göndermiştir. Gubârî, mektubunda sitem etmiş ve bu görevi kabul ettiği için ayıplamıştır. Kaderin garip bir cilvesidir ki daha sonra Gubârî, Bayazıd'ın oğlu Şehzade Orhan'ın hocası olmuş, kınadığı şey başına gelmiştir.⁴²

Sürûrî'nin hocalığına tayin edildiği Şehzade Mustafâ, Kanûnî'nin en büyük oğlu idi. Halk ve askerler tarafından sevilen, yiğit, alim ve şair bir şehzadeydi. Sürûrî, etrafına seçme fikir adamlarını toplayan edebiyat ve ilme karşı büyük alaka gösteren şehzadede gördüğü yetenek üzere onun edebiyatı öğrenmesi için çok çalıştı⁴³ ve yine onun için muhtelif eserler kaleme aldı.⁴⁴ Sürûrî, geleceğin padişahının vazifesini bilen ve adalet duygularıyla donanmış, yurdunu ve halkını candan seven bir adam olarak yetişmesini istediği için ona güzel ahlaktan ve iyi idare etmenin inceliklerinden bahseden mühim bir eser yazıp takdim etmeyi düşünmüştü. Fakat böyle bir kitabı telif etmenin bazı sakıncaları olabilirdi. Onun için kendinden öncekilerin yazdığı konu ile ilgili bir kitabı tercüme etmek en iyisiydi. Hemedanlı Ali b. Şihabüddin oğlu Ali'nin (ö.786/1384) *Zahiretü'l-Mülûk*'u tercüme etmek için ideal bir kitap idi. Şehzade onu Sürûrî'ye gösterdiğinde ondan herkesin yararlanması için tercüme etmesini istemişti⁴⁵.

40 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.153b

41 Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.459.

42 Mustafâ İsen, *a.g.e.*, s.247

43 Emin, *a.g.e.*, s.210.

44 Ömer Faruk Akün, "Sürûrî", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, XII s. 249

45 Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, 2. bs. İstanbul, 1993, s.198

Sürûrî bu eseri iki ay gibi kısa bir zamanda tercüme etti.⁴⁶ Ayrıca 958'de Amasya'da tamamladığı *Gülîstan Şerhini* şehzade adına telif etti.⁴⁷

Yüzyıllarca okunan ve okutulan *Bahrü'l-Ma'ârif* (tlf. 956/1549) Sürûrî'nin şehzade için te'lif ve tercüme ettiği eserlerden bir diğeridir. Sürûrî, *Bahrü'l-Ma'ârif*'in dibâcesinde:

"Şehzâde-i civân-baht ü pür-akl, sezâvâr-ı tâc u taht u ehl-i fazl, câmiü'l-ülûm ve'l-maârif, hâviyy'ül-fünûn ve'l-avârif, zübdetü nesl-i selâfîn, umdetü sülâletü'l-havâkîn (rübâ'î)

*Ol ki vâsfında dinilmiş sâhib-i sıdk u safâ
Fahr-ı ashâb-ı Hüdâ, hem-nâm-ı Fahr-ı Enbiyâ
Ol Ebûbekr-kerem, Fâruk-hak, Osmân-hayâ
Ol Alî-sîret, velâyet ehli Sultan Mustafâ*

Asitâne-i saâdetine davet ve hîdmet ve ubûduyyet buyurup zât-i şerîfi cemî-i kemâlâtında kâmil ve tab'-ı latîfi cümle fünûna şâmil olup..."⁴⁸

Şeklinde bahsettiği şehzadenin sırdaşı, en yakın ve en nüfûzlu adamı olmuştü. Hatta onun adına 958 Muharreminde İranlıların *Kerbelâ* matemleri için sınırdaki köy ve kasabalarda toplanmalarından huzursuz olduğu zaman 19 Muharrem 958 tarihli çok dokunaklı bir *feryadnâme* bile kaleme almıştı.⁴⁹ Amasya'da şehzadenin katline kadar Senâyi, Kara Fazlı, Zârî, Edirneli Zamanî ve Edâyî ile birlikte Şehzâde Mustafâ'nın şiir çevresini oluşturmuştu.⁵⁰

25 Şevval 960/ 4 Ekim 1553⁵¹ Şehzade Mustafâ'nın Karaman Ereğli'sinde Hürrem Sultan, Mihrimah Sultan ve Mihrimah'ın kocası Rüstem Paşanın entrikaları sonucu babasının verdiği bir emirle katlettilmesi⁵² Sürûrî için yıkıcı

⁴⁶ Yazma nüsha, Nuruosmaniye Kütüphanesi nu.2306. Bu nüshanın sonundaki beyitlerde Sürûrî kitabı 960 senesinde 2 ay içinde bitirdiğini söylemektedir.

⁴⁷ Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 308.

⁴⁸ Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*, s. 1b-2a

⁴⁹ Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s. 308.

⁵⁰ Haluk İpekten, *a.g.e.*, s.179.

⁵¹ Zeki Arıkan, *a.g.m.*, s. 127. Mustafa'nın oğlu Şehzade Mehmet babasının öldürülmesinden bir yıl sonra (961/1554) katledildi. a.y.

⁵² Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Ahmet Atillâ Şentürk, *Yahya Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi*, İstanbul, 1998.

bir darbe oldu ve ikinci kez inzivaya çekildi.⁵³ Otağ-ı Hümayuna geldiğinde şehzadeye verilmek üzere hediye ve paralar hazırlanmıştı. Lalası Sunullah Bey, defterdarı Hamza Bey ve hocası Sürûrî efendi de padişah tarafından ödüllendirilecek ve hilatler giydirilecektir. Fakat iş böyle olmamış ve hazırlanan hediyeler hazineye kalmıştır.⁵⁴ Şehzadenin öldürülmesine askerler ve halk büyük tepki gösterdi. Onun için mersiyeler yazıldı.⁵⁵ Devlet işinin hile dolu dünyasından nefret eden ve bu elim olaydan sonra vefatına kadar geçen dokuz yılı inzivâda geçiren ihtiyar alim⁵⁶ şehzade için tercümeyle başlayıp onun ölümü ile yarıda bıraktığı *Kitabü'l-Acayib ve'l-Garâib*'de şehzadeye karşı sevgi ve bağlılığını ifade eder.⁵⁷ Bunlardan başka Şehzade için; *Bostan şerhi*, *Kadı Beydavî tefsiri*, *Hâşiyetü'l-Hidâye*, *Muammayât ve Şebistân-ı Hayâl* şerhleri kaleme almıştır. (Ayrıntılı bilgi için makalenin eserleri bölümü)

Bu olaydan sonra gösterdiği tepki ve takındığı tavır hoş gitmeyince resmi herhangi bir gelirden mahrum kalan Sürûrî ölümüne kadar, kitaplarının geliri ve tersane ve bahriye mensuplarının Sürûrî'nin kutsal bir şahsiyet olduğunu düşünerek yaptıkları yardımlarla,⁵⁸ devlet erkânından kimseye baş eğmeksizin geçimini sağlamış ve kurduğu mescidin bütün hizmetlerini devam ettirmiş, tedris ve te'lifâtı ile meşgul olmuştur. Hemşehrisi tarihçi Gelibolulu Âlî bu devrede bir ara onun talebeliğini yapmıştır.⁵⁹ Dokuz yıl maaş almadan bu şekilde yaşamıştır.⁶⁰

53 Mehmet Arif, *a.g.e.*, a.y.

54 Nejat Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X, s. 23.

55 M. Ruhi Yılmaz, *Tahirü'l-Mevlevî'nin Üç Mersiye Şerhi*, (Bitirme tezi) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1982, s.51-56, Mustafâ İsen "Şehzade Mustafâ için Yazılmış Üç Yeni Mersiye," *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl. 32/1-2 Ankara 1984. Nisayi'nin mersiyesi için bk., Mehmet Çavuşoğlu, "16. Yüzyılda yaşamış bir kadın şair Nisâyî" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1978, sayı IX, s. 407, 41-411. Ahmet Atillâ Şentürk, *a.g.e.*

56 Faik Reşat *a.g.e.*, s. 29

57 Ömer Faruk Akün, *a.g.e.*, a.y.

58 Carl Broeckmann, *a.g.e.*, a.y. Ali b. Bali, *a.g.e.*, s. 344.

59 Mustafâ İsen, *a.g.e.*, s.

60 Kınalızade Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.457

Vefatı

Sürûrî kameri yıl hesabıyla 72 yaşında iken kısa bir hastalığı müteakip 7 Cemaziyelevvel 969/1561'de kolera salgınında vefat ederek⁶¹ Kasımpaşa semtinin Beyoğlu cihetinde inşa ettirdiği⁶² mescidin haziresinde mihrabın önüne rastlayan yere defin olunmuştur.⁶³ Mezarı tam olarak, Kasımpaşa'da Mevlevihâne'nin yukarısında kendi yaptırdığı taş minareli cami-i şerifin avlusu içinde, Aynalı Çeşme'ye çıkan yolun yanındadır.⁶⁴ Merhumun mezar taşında kendisinin söylediği şu beyit yazılıdır:

*Her kim kabriümden du'â ide geçe
Cennete imân ü Kur'ân ile göçe⁶⁵*

Öldüğünde tekfîn ve techîz için hazırladığı iki bin çil akça bulundu.⁶⁶ "Mîreved be-behişt" ve "Gitti cihan sürûru" vefatına düşürülen tarihlerdir.⁶⁷ *Mir'at-ı İstanbul, Esmâü'l-Müellifin ve Sicill-i Osmani*'de vefat tarihi 962⁶⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâme*'sinde ise 965 olarak geçmektedir.⁶⁹ Vefatına düşürülen tarihlerden 969'da öldüğü anlaşılmaktadır. Bugün Sürûrî'nin yaptırdığı mescit yıkılmış, devrinde bir ziyaretgah olan mezarı⁷⁰ da ortadan kalkmıştır.⁷¹

Kişiliği

Kaynaklarda faziletli, olgun, bilgili olarak anlatılan Sürûrî'nin şiir ve belegât bilmekte üzerine yoktur. Dili tatlı ve huyu güzeldir. Şairliği devrine göre orta

61 Nevizâda Atâyî, *a.g.e.*, s.24.

62 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1338 c.2, s.226.

63 Hâfız Hüseyin Ayyansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, İstanbul 1281, c. II, s. 4.

64 Emin, *a.g.e.*, a.y.

65 Emin, *a.g.e.*, s.303-304.

66 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s.154a

67 Riyâzi, *a.g.e.*, s.141b, Fâik Reşat, *a.g.e.*, s.29.

68 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâül'l Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, İstanbul 1955. c.II. s. 434. Mehmet Süreyya *a.g.e.*, a.y.

69 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, c.1, s. 426.

70 Emin, *a.g.e.*, a.y.

71 Ömer Faruk Akün, *a.g.m.*, a.y.

derecedir.⁷² İffet, ismet, istikamet, mürüvvet ve üluvv-i cenab gibi ahlaki yüksek faziletlerini her hususta göstermiş ve herkese tasdik ettirmiş, zamanının müdevven olan edebi ve dini bütün ilimlerini haizdir.⁷³ Kanuni devrinin en meşhur ve en velût şârihi olan⁷⁴ Sürûfî halk arasında çok büyük bir alim olarak tanınmıştır⁷⁵ ve eserleri halk arasında makbuldür. Lakin Farsça bilenler ile üdebâ o kadar çok rağbet etmez.⁷⁶ Farsça ve Arabça şiirleri de vardır.⁷⁷ Kınalızâde onun Farsça eserlerini "*Zebân-ı Fârisî'nin dekâik ve nikât ve durûb-ı emsâl ve isti'malâtında aczi zâhir olduğundan gayri şerh-i lügatte dahi âciz ve kâsir idüğü rûşen ve bâhirdür*"⁷⁸ diye eleştirmektedir. Bu durumu Şemseddin Sami "*Lisan-ı Fârisî'nin gavâmuzına vâkıf olmadığı için hataları çoktur*."⁷⁹ diye belirtmektedir. Farsça yazdığı eserlerinin kolay anlaşılmadığını ve nüktelerin kusurlu olduğunu Bursalı Mehmet Tahir de ifade etmektedir.⁸⁰ Şârih Sûdî-i Bosnavî *Gülîstan* ve *Bostan*'a yaptığı şerhlerde Sürûfî'nin şerhlerine yaptığı reddiyeler hakkındaki iddaları doğrular bir durumdadır.⁸¹

Sürûfî de şiirlerinin zayıf olduğunun farkındadır ve şiir bilgisinin şer'î ilimlerdeki bilgisi ile mukayesesini şöyle yapmaktadır; "*Ve bu fakîriñ egerçi şa'ri adedince şî'r-i şü'ûri vardur amma ilm-i şer' ihâtası ol kadar ki şü'ûr-ı şü'arâ anuñ 'öşr-i âşiri degüldür*"⁸² Türkçe şiirlerinin de başarılı olmadığını hemşehrîsi ve talebesi Âlî, üç divanı olmasına karşın üç gazelinin şöhret bulmadığını, bir divanını başından sonuna kadar okuduğunu ancak doğru dürüst bir gazele rastlamadığını ve orta dereceli bir şair olduğunu söyleyerek belirtmektedir.⁸³ Günümüzde diğer eserlerinin bol miktarda bulunmasına karşın divanlarının kütüphanelerde bulunmayışı şiirlerinin o kadar çok tutulmadığını

72 Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226.

73 Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul, 1993, s.197.

74 Amil Çelebioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, s.117

75 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, a.y.

76 Beyâni, *a.g.e.*, a.y.

77 Faik Reşat, *a.g.e.*, s.30

78 Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s.460.

79 Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul 1311, c.iV, s.2558.

80 Bursalı Mehmet Tahir *a.g.e.*, s. 225.

81 Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Gülîstan*, İstanbul 1249. ve *Hafız Divanı Şerhi*, İstanbul 1288

82 Sürûfî, *a.g.e.*, s. 131a-131b

83 Mustafâ İsen, *a.g.e.*, Ankara 1984.

gösterir. Buna karşın dinî ilimlerde çok bilgili olduğu belirtilir.⁸⁴ Tezkirelerde kitaplarının çokluğu ve bilgisinin fazlalığı ile övülmektedir. Şer'î ilimlerdeki kitaplarının eleştirilmesine rastlanmamıştır.

Devrindeki şairleri okuyan Sürûrî gerektiğinde cevap verebilen sorumlu birisidir. Kanûnî Sultan Süleyman 941/1534'de Irakeyn seferinde iken Gubârî:

*Ne bilür aşkı her mecnûn sen ol ahvâli benden sor
Ne bilür kıssa-ı Şîrîni Hüsrev-i Kûhkenden sor*

*Gubârî makdem-i şâhîden istersen haber almak
Gubâr ol yollar üstinde gelenden sor gidenden sor*

beyitlerini söyledikten sonra;

*Görelüm ey sabâ bu şi'r-i sihr-âmîze âlemde
Nazîr olur mu her bir şâîr-i şîrîn-suhenden sor*

beytini ilave ederek meydan okumuş ve Sürûrî de cevaben şu beyti söylemiş:

*Bir iki Türktî beyitle gurûr itmek revâ mıdur
Sen insâf eylemezsen bâri bir ehl-i suhenden sor*

Gubârî daha sonra Sürûrî'nin talebesi olmuş ve ikisi de Nakşibendî olduğundan iyi anlaşmışlar ve iyi dost olmuşlardır.⁸⁵

XVI. yüzyılda edebi lisanımız Arapça ve Farsça'dan yeni unsurlar alıyor, Fars edebiyatı manevi nüfûzunu kuvvetle muhafaza ediyordu. Sürûrî de bu nüfûzun etkisinde, Fars edebiyatının önemli eserleri üzerine yoğunlaşarak hem tercüme ve şerh çalışmaları hem de lügat ve gramer kitapları yazan bir edebiyatçıdır.⁸⁶

Kasım Paşa Medresesi ikinci dönem müderrisliği sırasında kendi yaptırdığı camiye bitişik hücrelerinde isteyen talebelerine ders verecek kadar öğretmeyi severdi. Evine gelen herkese yemek yedirecek kadar cömertti. Evi misafirsiz

84 Kastamonulu Latîf, *a.g.e.*, s.187

85 Aşık Çelebi *a.g.e.*, s.154b-155a

86 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1986, s. 382.

kalmaz ve yalnız yemek yemezdi.⁸⁷ Keramet ehli, yakışıklı, eli açık, iyilik sever, öğretmeye yatkın ve kitap yazmaya meraklı birisidir.⁸⁸ Oturduğu mahalleye kendi ismini verecek, çevresinde bir veli olarak kabul edilecek ve kabri ziyaret edilecek⁸⁹ kadar hatırı sayılan bir zattır Sürûfî.

Sürûfî aynı zamanda bir dervîştir. İstanbul'da kurulan ilk Nakşi tekkesinin ikinci dönem dervişlerindedir. Nakşibendiliği İstanbul'a ilk getiren Şeyh Emir Buharî'nin Fatih Malta'da II.Beyazıd döneminde ilk kez kurduğu Nakşibendi tekkesinden sonra Edirnekapı ve Ayvansaray'da açtığı tekkelere vefatından sonra damadı Mahmut Efendi şeyh olmuş⁹⁰ ve Sürûfî de Mahmut Efendiden inâbe almıştır. Tezkirelerde kendisinden bahsedilirken bazı özelliklerini kerâmetine bağlamaları dervîşliği sebebiyle olsa gerektir.

Ömrünü ilme adayan Sürûfî evlenmemiştir.⁹¹

Eserleri

Sürûfî'nin eserlerinin sayısında çeşitli görüşler vardır. Kaynaklar otuz küsur eseri olduğunu bildirirken Evliya Çelebi'de bu rakam yüz elliye çıkmaktadır.⁹² Evliya Çelebi'nin bu sayısı her zamanki mübalağasının yanında belki Sürûfî'nin mescide bitişik evinde bulunan kitaplarını Sürûfî'nin yazdığını sanması olabilir. Bazı kaynaklarda ise onun⁹³ eserlerinin sayısının yarısına eşit olduğunu yani otuz altı olduğunu kayıtlıdır.⁹⁴

Onun şöhret bulmasını sağlayan iki eseri vardır. Bunlardan biri *Bahrü'l-Ma'ârif*⁹⁵ diğeri ise "şârih-i mesnevî" diye tanınmasını sağlayan *Şerh-i Mesnevî*'dir.⁹⁶ Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilm-i nücûm, tıp ve edebiyat gibi çeşitli

87 Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 153b.

88 Faik Reşat, *a.g.e.*, s.29

89 Emin, *a.g.e.*, a.y.

90 Mustafâ Kara, "Emir Buhari", *DİA*, XI, s. 125-126

91 Aşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şüerâ or Tezkere of Aşık Çelebi* haz. G.M. Meredith-Owens. London, 1971. s.153a, Ali b. Bali, *a.g.e.*, s. 344.

92 Evliya Çelebi, *a.g.e.*, a.y.

93 Sürûfî, *a.g.e.*, s. 133b-134a

94 Nev'îzâde Atayî, *a.g.e.*, s.65

95 Kâtip Çelebi, *Kesfî'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1941

96 Faik Reşat, *a.g.e.*, s. 26.

sahalarda meydana getirdiği otuzu aşkın eseri ile devrinde çok üretken bir ilim adamı olarak karşımıza çıkan Sururi, bir kısmını Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı eserleri daha çok şerh ve hâşiye mahiyetindedir. Şer'î ilimlerdeki eserlerinin çokluğunu "*Ulûm-ı diniyye ve ma'ârif-i yakîniyyede te'lifâtun kesreti ve âsârün vefreti fi'l-vâki'...*"⁹⁷ diyerek ifade etmektedir:

Sürûfî eserlerini devamlı birilerinin isteği üzerine kaleme aldığını söylemektedir. Bu birileri, ya özel sohbetlerine katılan yârânı, ya derslerine yardımcı olması için sıkıntılı oldukları bir konudaki kitabı açıklamasını isteyen talebeleri ya da hocalığını yaptığı Şehzade Mustafa ve çevresinde teşekkül eden edebi mahfildir. Eserlerini de kendisinden istekte bulunan bu üç mahfile göre de ayırabiliriz. Bu üç mahfil aynı zamanda üç dile tekabül eder. Yârânı için Türkçe, talebeleri için Arapça ve edebî mahfil için Farsça onun kullandığı dildir.

Sürûfî, Arapça ve Farsça bilir ve bu iki dili kitap yazacak kadar kullanır. Medresede talebeleri için kaleme aldığı tefsir ve haşiyeleri ile sarf, nahiv, bina ve emsile şerhlerini Arapça, şehzadenin arzusuyla yaptığı şerhleri Farsça kaleme almıştır. Yani o, ilim dalı olarak Arapça'yı edebiyat dili olarak da Farsça'yı tercih etmiştir. Bize, özellikle şehzade hocalığı yaptığı dönemde telif ettiği eserlerle adeta getirildiği makama layık olduğunu ispat etmek istemiş gibi gelmektedir.

Sürûfî mürettep bir divan sahibidir.⁹⁸ Ayrıca Türkçe iki divanı daha vardır.⁹⁹ Gençlik döneminde yazdığı şiirlerinden oluşan bir divanı olduğunu *Bahrü'l- Ma'ârif*'de şöyle belirtmektedir: "*Ve bu fakir şi'ri fazîlet âdd itmeyüp amma ünfüvân-ı şebâbda 'aşk u şevk bâ'is olup biş yüz gazel dinilmüş bulunup zâyî' olmasun deyü dîvân tertîb olmuşdur*"¹⁰⁰. Divanın diğer eserleri kadar kütüphanelerde bulunmaması çok okunmadığını dolayısıyla şiirlerinin çok kuvvetli olmadığını düşünmemizi sağlamaktadır.

Sürûfî derslerine yardımcı olmak üzere büyük bilgisi ile İslam dünyasının ilmî ve edebî muhtelif klasik eserlerini daha kolay anlaşılır bir hale getirmeye ve onlardaki güçlükleri gidermeye çalışmıştır. *Mesnevî*, *Gülistan*, *Bostan* ve

97 Sürûfî, a.g.e., s.131b.

98 Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.226

99 Kınalızade Hasan Çelebi, a.g.e., s.460, Aşık Çelebi; a.g.e., s.154b.

100 Sürûfî, a.g.e., s. 133a

Divân-ı Hâfız için yaptığı şerhler edebî sahada en başta gelenleridir.¹⁰¹ Eserlerinin tamamı mescidine bitişik hücrelerinde mevcut olduğu bildirilmektedir.¹⁰² Kataloglarda basılı herhangi bir eserine rastlanmamıştır.¹⁰³

Kaynaklarda eserlerinden değişik rakamlarla bahsedilmektedir. Biz, kütüphanelerde tespit edebildiğimiz eserlerini aldık. Otuz üç eserden üçü bir başka eserden alınma oluşunu düşünecek olursak onun bilinen otuz eseri olduğunu söyleyebiliriz. Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserlerinin bulunduğu kütüphanelerle birlikte listesi şöyledir.

1. *Ahkâm-ı Nücûm*, Astronomi ile ilgili bu eserin tek yazma nüshası Tire Halk Kütüphanesinde 467 numarada kayıtlı olduğunu kataloglardan öğrendik. *Sicill-i Osmani*'de de nücûm ile ilgili bir kitabının olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴ Belirtilen kitabı Tire Halk Kütüphanesinde bulunan kitabı olabilir.

2. *Şerh-i Bostan*, Sâdî'nin meşhur eserine yaptığı Farsça şerhtir. Şehzade Mustafa'nın hocalığını yaptığı esnada, daha önce *Gülüstan*'ı Arapça şerh ettiğini, çevresindeki dost ve talebelerinin bu sefer de *Bostan*'ı Farsça şerh etmesini istedikleri için şehzadeye ithafen kaleme almıştır.¹⁰⁵ Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Şarih hattıyla Beyazıd Veliyüddin Efendi 2680, Millet Feyzullah Efendi 1638, Süleymaniye Serez 2568, Yazma Bağışlar 4228.

3. *Şerh-i Divan-ı Hafız*: Bu eserini Hafız'ın meşhur eserinde geçen remz ve mecazların daha iyi anlaşılması için Türk diliyle kaleme almıştır. Kimi dost ve arkadaşlarının kendisine sordukları bazı sırları dilinin döndüğü ve bilgisinin genişliği nispetinde ahval-i sulükten gafil ve esrâr-ı tarikattan zail olanların anlamayacağı bu eseri Türkçe'ye açıklayarak çevirir.¹⁰⁶ Kendisinden sonra gelenlerce eleştirilmiştir. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Orhan 1193-1194, Haraççı 985, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2000, İ.Ü.

¹⁰¹ Sürürî'nin bu eseri üzerinde halen iki kişi doktora yapmaktadır. Meral Ortaç, *Sürürî'nin Hafız Divanı Şerhi-Biyografi*, devir Araştırması ve edisyon kritik- Ege Üniversitesi. Hüsameddin Zümrüdder, *Sürürî'nin Hafız Divanı Şerhi*, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak.

¹⁰² Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., a.y.

¹⁰³ M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, İstanbul 1971.

¹⁰⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e., a.y.

¹⁰⁵ Sururî, *Şerh-i Bostan*, Serez 2568, varak 1b-2a.

¹⁰⁶ *Şerh-i Divan-ı Hafız*, Süleymaniye Yazma Bağışlar 571, varak 1b-2a.

Merkez Farsça Yazmalar 181, Türkçe 1061, 163, 4710, 571, 9713, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 250, Osman Ergin 582, Kayseri Raşid Efendi Küt. Raşid Efendi 1306, Nuruosmaniye 3444/3963, 3445/3964, 3443/3962, Süleymaniye; Çelebi Abdullah 181, İzmir 534, 616, A. Tekelioğlu 888, Ayasofya 4056, Carullah Efendi 1697, Esad Efendi 2774, Hafid Efendi 367, Halet Efendi 367, 716-717, Hamidiye 1143, Hekimoğlu 644, Hidiv İsmail 89, İzmir 534, 616, Kılıç Ali Paşa 802, 797, Mehmed Ağa 148, Yazma Bağışlar 571, 2639, Hacı Mahmut Efendi 3777, Serez 2675-2677, Beyazıd Veliyüddin Efendi 2685, Millet Ali Emiri Edebiyat 207/444.

4. *El-Hikâyetü'l-Garîbe*; Arapça olan bu eser bir mecmua içindedir. Kuran-ı Kerim'deki Yusuf kıssasını 140 küçük hikaye şeklinde açıklamaktadır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Ayasofya 2195.

5. *Sanayii'ş-Şi'riyye*, Müellifin *Bahrü'l-Maarif* isimli eserinden alınmış bir bölümdür. Mezkur eserin edebi sanatları anlattığı bölümü alınmıştır. Tanımı yapıp örnek verilerek açıklanan bu risale 'tersi' sanatı ile başlayıp 'mülemma' sanatı ile sona ermektedir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Aşir Efendi 430/47 188b-193a.

6. *El-Miftah fi şerhi Merâhu'l-Ervâh*, Ahmed b. Ali b. Mesud'un eserine yaptığı Arapça şerhtir. Konusu sarftır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Haraççı 1606, Süleymaniye İbrahim Efendi 590/2, 777, Aşir Efendi 619, Darülmünevi 534, Fatih 4796, Kılıç Ali Paşa 987, Kasidecizâde 633, Laleli 3104, Serez 3413, Yahya Tefvik 1705, Hacı Beşir Ağa619.

7. *Şerh-i Gülistan*: Arapça kaleme aldığı¹⁰⁷ *Gülistan* şerhini Sultan Mustafa'nın hocası iken Amasya'da şehzade için telif ettiği yazılıdır.¹⁰⁸ Sultan Mustafa'nın zarif ve hoş latifelere rağbet ettiğini ifade ettikten sonra *Gülistan*'ın güzel, garip hikaye ve şiirlerle dolu olduğunu söyleyerek talebeler için Arapça şerh ettiğini söylemektedir.¹⁰⁹ Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Ulucami 2638, Genel 1228-4166, Orhan 1169, Haraççı 989, Çorum İl Halk Kütüphanesi 2140, İ.Ü. Merkez Arapça Yazmalar 1453, 2902, 473, Edirne, Selimiye 1433, Kayseri Raşid Efendi Raşid Efendi 604, Nuruosmaniye

¹⁰⁷ *Şerh-i Gülistan*, Süleymaniye Serez 2568 v. 2a..

¹⁰⁸ *Şerh-i Gülistan*, Süleymaniye İsmihan Sultan, 5 Şevval 985, v. 1b-2a.

¹⁰⁹ a.y.

3524/4044, 3525/4045, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K.85, Süleymaniye; İsmihan Sultan 324, İzmir 521, Amcazade Hüseyin 376, Ayasofya 4104-4106, Bağdadlı Vehbi 1753, Carullah 1707, Celal Ökten 538, Darülmünevi 444, Hafid Efendi 310, Halet Efendi 182, 707, Lala İsmail 543, Pertevniyal 783, Serez 2545, 2576, Yazma Bağış 1190, Düğümlü Baba 138, İ.Ü.Merkez, Arapça, 1683, Hacı Selim Ağa Hacı Selim Ağa 970, Millet Farsça Eserler 959 (Farsça eserler arasında olan bu kitap Arapça'dır. Herhalde aslı Farsça olduğu için buraya konulmuş olmalıdır.)

8. *Hâşiye ala Şerhü Hüsâmü'l-Kati ale'l İsağuci*, Bir diğer adı *Havâşî li-şerhi İsağuci* olan bu eser Arapça'dır. Konusu mantık olan eser mantık ilminin tarifiyle başlamaktadır. Bulunduğu kütüphaneler şunlardır: Bursa Yazma Eserler Genel 1357/1, Süleymaniye Ayasofya 2496 (68-135), Bağdadlı Vehbi 852/1, Fatih 3291, 3305/3, Millet Feyzullah Efendi 1881.

9. *Hâşiye ala'z- Zav*: Nahiv konusunda, *El-Miftah*'ın daha iyi anlaşılması için Arapça kaleme alınmış bir eserdir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Kasidecizade 637.

10. *Hâşiye-i alâ Envârü't-Tenzîl Esrâru't-Te'vîl Tefsir-i Beyzavî*: Arapça'dır. Sultan Mustafa'ya ithafen kaleme alınmıştır. Tefsirler arasında özel yeri olduğu için Beydavî'nin tefsirine haşiye yazdığını söylemektedir. (1b) Büyük ve küçük olarak iki defa yazmıştır. 2720/1 (Son tarafı eksik olan bu eserin fişinde müellif hattı olduğu yazılı), Kılıç Ali Paşa 116, Yusuf Ağa 66, 67. Küçükünün adı ise *Hâşiye-i Evâil-i Hidâye fi'l-Fürû*'dur. Kadı Beydavi tefsirinin muhtasar şerhi olan bu eser Arapça'dır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 236/2.

11. *Hâşiye-i Telvîh lil-Taftazânî*: Arapça olduğu söylenen bu eserin¹¹⁰ kütüphanelerde kaydına rastlanamamıştır.

12. *Hâşiyetü'l- Hidâye ve'l-Înâye*: Bir diğer ismi *el-Înâye Şerh-i Kitâbi'l-Hidâye*'dir. Arapça yazılmıştır. Faziletin menbaı, ihsanın kaynağı, ilim ve irfan erbabının gözeticisi ve kollayıcısı Rahman'ın dostu Şehzade Sultan Mustafa'ya ithafen yazılmıştır. (1b) (H. 955) Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye İsmihan Sultan 128.

110 Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.227

13. *Tarih-i Hita vü Hotan ü Çin ü Maçin*; Sürûrî'nin eserlerini sıralayan kaynaklarda *Kanunname* diye geçmektedir. Farsça'dan Türkçe tercüme olan bu eser Çin, Hoten, İran ve Türk illerinin tarih, kültür ve coğrafyasını tanıtmaktadır. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esad Efendi 1852

14. Kaside: *Bahrü'l-Maarif*'in sonundaki her bir beyti bir sanata örnek olan kasidesidir. Müstakil bir eser olmayıp edebi sanatlara ve nazım biçimlerine örneklerin yer aldığı bir mecmuanın içindedir. (95b-97a) Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Esat Efendi 3484.

15. *Kıssa-ı Karûn*; Müstakil bir eser olmayıp müellifinin *Gülistan* şerhinden bir bölümdür. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Osman Huldi 35/3 11b-12b,

16. *Kitabü'ş-Şehâde*: Tıp konusunda yazılmış bir eserdir. Tam adı *Risale fi't-Tıb li-Mir Salih*'tir. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Şehit Ali Paşa 2038/6

17. *Şerh-i Mesnevî*: Farsça¹¹¹ şerh etmiştir. *Mesnevî*'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi "şârih-i mesnevî" unvanı ile şöhret bulmasını temin etmiştir. *Mesnevî*'nin bir bölümünü şerh etmiştir. Bir zamanlar *Mesnevî-i Şerifi* talebelerle mütalaa ve Mevlevîliğin remizlerini mülahaza etmekle meşgul iken hatırını kıramadığı dostlarının ricasıyla şerhe başladığını belirtmektedir. (1b) Şerhi seçtiği beyitleri tasavvufun zirve şahsiyetlerinin menkıbelerinden oluşan hikayelerle yapmaktadır. Toplam 410 hikaye yer almaktadır. Bu şerhte yer alan menkıbeler ayrıca bir inceleme konusudur. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye; Ayasofya 1928, Carullah 1713, 1714, 1715, Esad Efendi 1562, 1673, Hacı Mahmut Efendi 2210, 2246, Hüsnü Hayri Paşa 686, Hacı Bekir 2210, 2246, Kadızade 278, Murad Buhari 181, Nafiz Paşa 557, 562, 568, Serez 1462, Turhan Sultan 185, Yozgat 888, Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi 1256.

18. *Şerh-i Mu'ammâyât*: Seyyid Hüseyin Ahlatî'nin eserine yaptığı şerhtir.¹¹² Türkçe olan bu eser Sürûrî'nin Şehzade Mustafa'nın hocalığı sırasında tebyiz edilmiştir. Daha önceleri Camî'nin *Hilye-i Halel* isimli risalesine yaptığı şerhin arkadaşları tarafından çok beğenilmesinden sonra Mir Hüseyin

¹¹¹ *Mevlana Bibliyografyası*, haz. Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Ankara 1974, s.127 vd.

¹¹² *Şehî*, a.g.e., s. 46a.

risalesini de şerh ederek her derste bir miktarı yazılarak tamamlanmış ve müsveddeler Şehzade Mustafa için beyaza çekilmiştir.(1b) Dost ve talebeleri onun Câmî'nin *Muammayât*'ına yaptığı şerhi çok beğenmişlerdir. Bu sefer de Mir Hüseyin'in *Muammayât*'ını şerh etmesini isteyince onları kıramaz ve Mir Hüseyin'in muammalarının çok zor ve ince nüktelerle dolu olduğunu söyleyerek olası hatalarına karşı hoşgörü bekleyerek şerh eder. (1a) Bulunduğu kütüphaneler: Bursa Yazma Eserler Haraççı 957, Süleymaniye kütüphanesi Bağdatlı Vehbi 1707, Hacı Mahmut Efendi 5194, Esad Efendi 2813, İzmir 442, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Yazmalar 175, Hacı Selim Ağa Kemankeş 461/2.,

19. Şerh-i Binâ: Medreselerde okutulan kaynak kitaptır. Arapça yazılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler: Süleymaniye Hacı Mahmut 6038, Hafid Ef 413/1, Süleymaniye 979/1.

20. Şerh-i Buhârî ila nusf: Arapça'dır. Kaynaklarda *Buhârî*'nin yarısına yakın bir yeri şerh ettiği kayıtlı ise de¹¹³ kütüphanelerde rastlanamamıştır.

21. Şerh-i Emsile: Derslerinde yardımcı olmak ve kimi zor meseleleri açıklamak üzere talebelerinin isteği üzerine bu eserini Arapça kaleme almıştır. Bulunduğu kütüphaneler: Bursa Yazma Eserler Ulucami 3293/4- 3250/6, Orhan 5896/2, 1404/2, Genel 4735/3, 544/3, Haraççı 1622/3, Süleymaniye Lala İsmail 3068, Şehit Ali Paşa 2583, Bağdatlı Vehbi 1842/3, 1838/3, Carullah 1928/10, 1976/3, Darülmünevi 532/4, Denizli 332/2, 328/4, 354/2, Fatih 4759, 4763, 5374/5, Hacı Mahmut 5955/4, 6069/2, 6100, Hafid Efendi 413/2, Hamidiye 1351/3, Harput 19/4, Hasip Efendi 486/6, Kılıç Ali Paşa 689, 975/2, 989/3, 1025/4, Kadızade 521/2, Laleli 3068, 3071/2, Mesih Paşa 108/1, Servili 334/1, Tırnovalı 1694, 1695, Yazma Bağış 1047/7, 1772/4, 1756/2, 1759/4, Yozgat 462/2, Millet Ali Emiri Arabi 4033/2, 4049/1, 4050/1, 4021/8, Beyazid Veliyüddin 3047/4 (290b-297a)

22. Şerh-i Mu'ammâyat-ı Camî: Mevlana Abdurrahman Câmî'nin eserine yaptığı şerhtir. Dostları ve talebelerinin arzusu ile muamma fenninde bir eser kaleme almak istemişti. Ondan bu konuda yazılmış, ve herkes tarafından takdir edilen ve okunan Mevlana Camî'nin pek iyi anlaşılmayan eserini Türk diline tercüme etmesini ve anlaşılması güç olan yerlerini açıklamasını istemişler.

¹¹³ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.227; Mehmet Süreyya, a.g.e., a. y.

Başlangıçta dostlarının bu isteğini kabul etmeyen Sürûrî, ısrarlar sonucunda sevdiklerini kıramayarak asıl metni kırmızı mürekkepli olacak şekilde şerh eder.(1b-2a) Sürûrî bu eserinde diğer eserlerinde görmeye alışık olmadığı bir şekilde gayet secili adeta şiir gibi bir üslup kullanmaktadır. Bulunduğu kütüphaneler: Bursa Yazma Eserler Ulucami 2658, Haraççı 944, Süleymaniye, Ayasofya 1866, Kadızâde 411, (Tercüme), İ.Ü. Merkez, Türkçe Yazmalar,1762, Millet Ali Emiri Edebiyat 255/27.

23. Şerh-i Mu'cez min'et-Tıb': Tıp sahasında, asırlar boyunca bizde ve dışarıda okutulan İbni Sina'nın, yaklaşık bir milyon kelimeyle büyük bir tıp ansiklopedisi olan, bütün eski tıp ile Müslüman tıbbını ihtiva eden meşhur *Kanun* isimli kitabının¹¹⁴ bir bölümünü tercüme ve şerh etmiştir. Şehzade Sultan Mustafa'nın doktorlarından birinin bir ilaç tarifini öğrenmek üzerine bu eserin önemini şehzadeye anlatan müellif, şehzadenin emriyle Türkçe açıklamalı bir şekilde tercüme eder.(1b) Tıbbın tarifini yaparak başladığı *Mu'cez-i Kânûn* Tercümesinin bulunduğu kütüphaneler: Süleymaniye Fatih 3542, Kadızade Mehmet Efendi 347, Şehid Ali Paşa 2060, Ayasofya 3662, Hekimoğlu 576, Mihrişah Sultan 345/1, Serez 2741, Hamidiye 1018, Şehit Ali Paşa 2060.

24. Şerh-i Şebistân-ı Hayâl: Sürûrî, Şehzade Mustafa'nın hocalığı esnasında, şehzadenin huzurunda iken, Fettah-ı Nişaburî'nin *Şebistan-ı Hayal*'inin tercüme edilmesi ve açıklanmasının kendisinden istenmesi üzerine bu zor işe kalkıştığını söylemektedir. (2a) Edebi sanatların açıklandığı bu eserin bulunduğu kütüphaneler: İ.Ü. Merkez; Türkçe; 1747, 3457, Süleymaniye; Bağdatlı Vehbi 1667, Darülmecnevi 434 (Baş tarafı eksik), Esad Efendi 2791, Halet Efendi 721, Kılıç Ali Paşa 805, Lala İsmail 531, 532, Serez 3951, Kadızade Mehmet Efendi 406, Topkapı; Ahmed; 2400, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 430, Millet Ali Emiri Edebiyat 249/365, 250/625, 251/152.

25. Şerhü'l- Misbah fi'n-Nahv: Sürûrî'nin, nahiv konusunda *Misbah* gibi bir eser olarak nitelendiği bu eseri Arapça'dır. 944/1537'de, müderrislik yaptığı dönemde kaleme almıştır. Bulunduğu kütüphane: Bursa Yazma Eserler Orhan1385, Haraççı 1475, Süleymaniye Şehid Ali Paşa 2476, Fatih 4866, 5029, Hamidiye 1314, Kılıç Ali Paşa 913, Kadızade Mehmet Ef. 494.

¹¹⁴ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul, 1997, c.2, s. 44-52.

26. Tefsîr-i Sûre-i Yusûf: Arapça olarak kaleme alınan bu eseri Sürûrî, dost ve talebelerinin ısrarı üzerine kaleme aldığını söylemektedir. (1b) Surenin inzal sebebiyle başlayan bu eserde ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bulunduğu kütüphane: Diyanet İşleri Başkanlığı 100, 49, Süleymaniye İsmihan Sultan 37, Kılıç Ali Paşa 82, Serez 251, Yazma Bağış 149/1,-23, Tire Halk Kütüphanesi Nec 69.

27. Tefsîrü-l Kur'ani'l Aziz: Nuruosmaniye kütüphanesinde Umur Paşa namına yazılmış bir Türkçe tefsîri olduğu da bildirilmektedir.¹¹⁵ Sürûrî'nin bu eserine verdiği isim *Tefsîrü'l-Azime*'dir. Nuruosmaniye 226/317 (Mikrofilm arşivi 4173) bulunan bu kitabın cildi, tezhibi ve kağıdı gayet iyi korunmuş olup klasik kitapçılığımıza örnek gösterilecek nefasettedir. Ayetleri kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları cetvelli bu güzel eser yaklaşık yedi sayfalık bir girişle başlamaktadır. Eserin aksine manzum bir girişle başlayan Sürûrî; tevhid, nat ve nat-ı ashab-ı kiramdan sonra sebab-i telif bölümünde eseri iki nedenden dolayı yazdığını söylemektedir. Biri bu eserin kurtuluşuna vesile olması, amel defterini kabartması ve okuyanların hayır dualarını kazanmak isteği, diğeri ise devrin askerlerinden Umur Paşanın isteğidir.

28. Terceme-i Risâle-i Penç Çini: Tıp ile ilgili olan bu eserini, diğer eserlerinde olduğu çevresindekilerin ısrarı sonucu tercüme etmiştir. (123b) Eserin müellifi Nurullah adında birisidir ve yirmi yıla yakın Hind diyarında kalmış ve oranın en meşhur hekimleriyle görüşmüştür. (124a) Eserin aslı Hintçe'dir ve Türkçe'ye Farsça tercümesinden çevrilmiştir. İsmi *Çûb-Çini* olarak da geçer. Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Lala İsmail 389/5 (123b-127a), Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 430.

29. Tercüme-i Acâib-i Mahlukât: Şehzâde Mustafa için Arapça'dan tercüme ederken şehzadenin öldürüldüğünü işitince tercüme yarım bırakır.¹¹⁶ Tam adı *Terceme-i Kitâbü'l-'Acâib ve'l-Garaâib*'dir. Yazma nüshalarının bulunduğu kütüphane: Süleymaniye İbrahim Efendi 663/1, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1088.

30. Tercüme-i Ravzü'r-Reyyâhîn fi Hikâyetü's-Sâlihîn: Abdullah b. Esad el-Yafii'in Gazali, Kuşeyri, Şihabüddin Suhreverdi, Şeyh Ebu'l-Hayr, Tacüddin

¹¹⁵ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226.

¹¹⁶ Çağatay Uluçay, "Mustafa Sultan" *İA.*, VIII, s. 691

Şazeli, Kastalani, Ebu'l-Ferec, Makdîsi, Ebu'l-Leys Semerkandi gibi meşhur alim ve sufilerin eserlerinden derlediği itikat, iman, ahlak ve adabın anlatıldığı beş yüz fasıl ile tasavvufî remiz ve işaretlerle dolu beş yüz menkıbevi hikayeden müteşekkil bir eserin tercüme ve şerhidir. Sultan Beyazıt devrinde İmam Ali olarak bilinen bir kazaskerin kendisi gibi asker olan Musa adında sipahi oğlunun ricası üzerine tercüme etmiştir.(1b-2a) Bulunduğu kütüphane: Süleymaniye Yazma Bağışlar 850.

31. Tercüme-i Zâhîretü'l-Mülûk: 786'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Amasya'da Şehzadenin hocası iken Şehzadenin arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ayda tercüme etmiştir.¹¹⁷ Bir mev'ıza kitabı olan bu eser; 1- İmanın ahkâmı, 2- Ubudiyet haklarının edası, 3- Mekârim-i ahlak hususunda devlet reislerinin hülefa-yı râşidînin siretlerine uyması, 4- Ana-baba, karı-koca, evlat ve akraba hakları, 5- Saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, 6- İnsanın mahlukat içindeki hususi mevki ve önemi, 7- Emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, 8- Şükri ni'met, 9- Sabrû ale'l-mesâib, 10- Zemm'ül-kibr ve'l-gadab¹¹⁸ olarak on bölüme ayrılmıştır. Bulunduğu kütüphaneler: Süleymaniye; Ayasofya 2858, Hacı Mahmut Efendi 1584, Fatih 3472, Hekimoğlu 554, Nuruosmaniye 1891/2306, 3369/3889, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K 111, Hacı Selim Ağa Hacı Selim Ağa 796.

32. Şerh-i Kâfiye: Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*'in dibacesinde, zamanında, İbni Hâcib'in (ö.646/1249) Arap gramerine ait, kısa ve öz olmasına rağmen nahiv ile ilgili bütün konuları kapsayan meşhur eseri *Kâfiye*'yi açıklayan bir kitap hazırladığını belirtmektedir. Çocukluğunda da bu kitabı ezberlemiş ve babası tarafından ödüllendirilmiştir. Bu kitap Hacı Selim Ağa Kem 585-586 numarada kayıtlıdır.

33. Türkçe Divanı: Türkçe şiirler de yazan Sürûrî başarılı bir şair değildir. Küçük bir divançesi vardır.

*Tac-ı şahî şule-i şem-i ilahidür
Şule-i şem-i ilahî tacı şahidir bana*

¹¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, s.226

¹¹⁸ *A.g.y.*

ile başlayan '*şahidir bana*' redifli beş beyitlik bir gazelle başlayan divançesindeki şiirleri daha çok tasavvufî neşeye sahip bir edayla yazılmıştır. Bundan başka iki tane daha divanı olduğu söylenmektedir.¹¹⁹ Bulduğu kütüphaneler: Süleymaniye Hacı Mahmut 3777, Millet Ali Emiri Manzum 200, Bursa Yazma Eserler Genel 2182

34. *Bahrü'l- Ma'ârif: Bahrü'l Ma'ârif Sürûrî*'nin en meşhur kitabıdır. Diğer eserlerinin ancak bir kısmını bir kaç kütüphanede bulma ihtimali var iken adı geçen eseri her kütüphanede bir kaç nüsha bulunduğu gibi bir çok özel kütüphaneyi de zenginleştirmektedir. Müellif hattıyla yazılı olan nüsha Manisa İl Halk Kütüphanesi 1638 numarada kayıtlıdır.¹²⁰ Kaynaklarda Sürûrî'nin şiirleri ve şerhleri eleştirilirken bu eserinden "*Fenn-i arûz ve kavâfi ile sanayi'-i şi'riyyeye ve istilahât-ı edebiyeyi câmi' bir te'lîf-i nâfi' olarak lisanımızda bu yolda mevcud eserlerin birincisi olmakla beraber en mükemmelidir.*"¹²¹ denilerek övülmüştür. Bazı kusurlar taşımakla beraber uzun zaman sahasında beğenilen bir kitap olarak büyük bir rağbet görmüştür¹²² ve bir çok eksikliklerine rağmen bizdeki derli toplu ilk belagât kitabı sayılmaktadır.¹²³

Bahrü'l-Ma'ârif'deki faydalı ve aydınlatıcı bilgiler bilhassa yazıldığı dönemin görüşlerini yansıtmaya ve konuya alimler tarafından nasıl bakıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹²⁴

Bahrü'l-Ma'ârif 11 Safer 956/11 Mart 1549 Pazartesi tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihte Sürûrî Şehzâde Mustafâ'nın hocası olarak Amasya'da bulunmaktadır.

Müellif eserine niçin bu adı verdiğini ve nelerden bahsettiğini şöyle anlatmaktadır:

"Ve bu kitaba Bahrü'l-Ma'ârif deyü ad virdüm. Bu ism ile tesmiyenün vecihi oldur ki bu kitap bahr gibidür ki bunda 'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyân ve 'ilm-i bedî' ve 'ilm-i 'arûz ve 'ilm-i kavâfi ve 'ilm-i karz-ı şi'r ve 'ilm-i inşâ'-ı nesr

119 Şemsettin Sami, *a.g.e.*, a.y.

120 Amil Çelebioğlu, *a.g.e.*, s.114.

121 Faik Reşat, *a.g.e.*, s.30

122 Yakup Şafak, "Bahrü'l-Maârif Müellifi Sürûrî'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri", *Yedi İklim* c.VII, sayı.52, Temmuz 1994, s. 17.

123 Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, sayı 415, 416, 417, Ankara, 1986, s. 2

124 Yakup Şafak, *a.g.m.*, a.y.

mesâili mezkûrdur; ve îrâd olınan ebyâtuñ ekseri nefâyis-i ma'ârifdür, mütâla'a olundıkça zâhir olur."¹²⁵

Sürûrî, *Bahrü'l-Maârif*'in dibacesinde eserini Şehzade Mustafâ'nın isteği üzerine kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu durumu, zamanında ilm-i aruzu ve kâfiyeyi açıklayan bir kitap hazırladığını ve Şehzade Mustafâ'ya hoca olduktan sonra

"... zât-i şerîfi cemi' kemâlâtta kâmil, ve tab'-ı latîfi cümle fûnûna şâmil olup, bir eşref-i ezmânda ve es'ed-i ahyânda ilm-i 'arûz ve kavâfi kitabından feth-i bâb idüp ve bu bâbda cem'-i kitâb için cevap buyurup bende-i kemîneden dahi ikdâm-ı hâdis olup emr-i 'âlileri bu husûsa bâis olup evvelki müsvedde tekrâr yazulup nâm-ı şerifleri mermer-i sahîfede kazılıp bu evrâk-ı kütüp ve ism-i latîfi sebt olundu. Tâ ki ehl-i dil olan ashâb-ı safâ ve ashâb-ı irfân olan erbâb-ı vefâ mütâla'a ettikçe 'ızz-ı hazretinüñ zât-ı şerifini yâd ve bu abd-ı hudmetiniñ ruhunu şâd ideler..."¹²⁶ diyerek belirtmektedir.

Müellif eserin yazılış sebebini ise şöyle ifade etmektedir:

"Ve bu fakîrden evvel üstâdlar 'arûz ve Hâdayıku's-Sihr ve Enîsü'l-'Uşşâk ve İtlâkât risâlelerin yazmışlar ism ü resmlerin sahâyıf-i 'âlemde kazmışlar ve du'â-yı hayr ile mezkûr olup kendüler vefât idüp nâmları kalup hayat-ı ebediyye bulmuşlar. Hakîr dahi bu mecmû'ayı cem' itdüm ve her beyte nûr-ı ma'nâyı şem' itdüm tâ ki hayr ile yâd olanlardan olam ve du'â-yı hayr alup rahmet-i rahman bulam"¹²⁷

Sürûrî eserini; "*Bu kitabı; bir mukaddime, üç makale ve bir hatime üzerine tertip*"¹²⁸ biçiminde ayırdığını ifade etmektedir. Mukaddime "*ilm-i ârûzı beyân-ı hâcette ve istilâhât-ı şî'riyye beyânındadır*"(2a-7a) Bu bölümde bazı şiir deyimlerini Farsça ve Türkçe örneklerle açıklamaktadır.

Birinci makale "*bahirler beyânındadır*." (7b-22a) ve bahirlerin salimleri ve gayr-i salimleri Farsca ve Türkçe örneklerle açıklanmaktadır. Arap ve Fars dillerindeki konu ile ilgili kitaplardan yararlanılarak hazırlanan bu bölümde müellifin bir çok hata yaptığı ve bu konuda yetersiz olduğu belirtilmektedir.¹²⁹

125 Sürûrî, a.g.e., s. 2a

126 A.g.y.

127 Sürûrî, a.g.e., s. 133b-134a

128 Sürûrî, a.g.e., s. 2a

129 Yakup Şafak, *Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-'Uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1991. s.433.

İkinci makale "*sanayi-i şî'riyye beyânındadır.*" (22a-43a) ve edebi sanatlar târif edilip örnekler verilmektedir. Bu bölümde verilen örnekler Reşidüddin-i Vatvat'ın (583/1177) Farsça belagât kitaplarının en eskisi ve önemlisi olan *Hadâiku's-Sihr fî Dekâiku's-Şi'r* adlı eserinin muhtasar bir tercümesidir.¹³⁰ Türkçe örnekler ise Şeyhî'nin şiirlerinden alınmıştır.¹³¹ Bu bölümün sonundaki Sultan Mustafâ için yazılan kaside her bir beytinin açıklanan bir sanata örnek olması bakımından dikkate değerdir.¹³²

Üçüncü makale ise "*teşbihât ve mesâil-i Enîsü'l-'Uşşâk beyânındadır.*" (43a-128a) Bu makalede sevgili, sevgilinin saçı, yüzü, kaşları gibi uzuvları, güzellik, aşk ve sözle ilgili benzetmeler, harf ve kelime oyunları ile yapılan bazı sanatlar ele alınmakta, Farsça, Arapça ve Türkçe örneklerle konular geniş bir şekilde işlenmektedir. Müellif bu bölümü de İran'ın tanınmış şairlerinden Şerefüddin-i Râmî'nin (795/1392) *Enisü'l-Uşşâk* isimli eserini örnek olarak meydana getirmiştir.¹³³

Hâtime "*ilm-i şî'riñ fevâyidi beyânında ve def'-i müttâ'ındadır.*" (128a-134b) ve şiir ve şairliği özellikle dîni açıdan ele almakta, bu konudaki görüşlerini bir çok ayet hadis ve şevâhidle açıklamakta ve şiire karşı olanlara cevaplar vermektedir.¹³⁴

Çok okunan bir kitap olmasına rağmen eserde bir takım eksiklikler bulunmaktadır. Eserin özellikle aruz bölümünde, bazen yapılan açıklamalarda eksik ya da yanlış bilgi verilmesi, şahit olarak gösterilen beyitlerin bazen vezin ve mana bakımından kusurlu olabilmesi, örneklerin kimi zaman kaideye uymaması gibi kusurlara rastlanmakta ve bunlara sebep olarak ta müellifin yaşlılığı gösterilmektedir.¹³⁵ Eserin bir diğer tenkit edilecek yönü belli bir metodu takip etmemesidir. Bir kavramın tanımını başka yerde örneğinin başka yerde verilmesi, bazı tanımlara her üç dilde örnek verilirken bazılarında bir dilde verilmesi, Arapça örneklerinin kimisinin tercümesi yapıp kimisinin yapılmaması eserin diğer

¹³⁰ Yakup Şafak, *a.g.t.*, s.434.

¹³¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Bs., İstanbul, 1986, s. 364.

¹³² Mukaddime ve ilk iki makalenin sözlüğü için bk. İsmail Güleç, *Bahrü'l-Ma'arif'de Geçen Edebiyat Terimleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Danışman: Atilla Şentürk, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

¹³³ Yakup Şafak, *a.g.t.*, s.435.

¹³⁴ Bu bölümün geniş bir özeti için bakınız Yakup Şafak, *a.g.m.*

¹³⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Şafak, *a.g.t.* s.440-443.

tutarsızlıklarıdır. Özellikle yazıyla ilgili sanatlara verilen örnekler, zorlama sonucu yazılmış olmasından dolayı olsa gerek hem vezin hem mana bakımından oldukça başarısızdır. Aynı şekilde bazı sanatların tanımlarının verilen örneklere uygulamasında çok güçlük çekilmektedir. Eserdeki bu kusurlar, hakkında söylenen sözleri haklı çıkarmaktadır. Bütün bu kusurlarına rağmen sahasında yazılan ilk Türkçe eser olması ve asırlarca okunması ve okutulması onu önemli kılmaktadır.

Bahrü'l-Ma'arif'in bulunduğu kütüphaneler, numaraları ve istinsah tarihleri şöyledir:

Beyazıd Devlet Beyazıd 5841 1085/1674,
 Bursa Bölge Yazmalar Orhan 1208 1095/1683,
 Ulucamii 3546,1065/2, Haraççı 914,
 Çorum İl Halk 2114 1191/1777,
 Diyarbakır İl Halk 826 1028/1618,
 Erzurum İl Halk 24047 1095/1683,
 İstanbul Üniversitesi Türkçe 1857 997/1588, 3017 969/1561, 3028 969/1561,
 3052 969/1561, 9595 1302/1884,
 Beyazıd Veliyüddin Efendi 2709,
 Kayseri Raşit Efendi Raşit Efendi 608 956/1549,
 Konya İzzet Koyunluoğlu 13814 956/1549,
 Manisa İl Halk 1636 963/1555, 1637 1068/1657, 1638 956/1549,
 Mevlana Müzesi 2477 969/1561,
 Millet Ali Emiri 79 1001/1592, 80 956/1549,
 Millet Reşat 848/2 969/1561,
 Süleymaniye Amcazade Hüseyin 455 969/1561,
 Ayasofya 3797 969/1561,
 Ayasofya 3798 960/1552,
 Bağdatlı Vehbi 1551 973/1565,
 Çelebi Abdullah 273 956/1549,
 Çelebi Abdullah 275/1 956/1549,

Esad Efendi 2909 1017/1608,
Fatih 3692 969/1561,
Hacı Mahmut Efendi 5156 956/1549,
Hacı Mahmut Efendi 5472 969/1561,
Hamidiye 1051 970/1562,
Hekimoğlu 598 969/1561,
Hüsrev Paşa 483 991/1583,
İzmir 751 969/1561,
Kadıızade Burhan 60 1041/1631,
Lala İsmail 394 969/1561,
Reisülküttap 760 969/1561,
Yazma Bağışlar 736 969/1561,
Yazma Bağışlar 1320 998/1589,
Tavşanlı Zeytinođlu İlçe Halk 458 1168/1783,
Türk Dil Kurumu 236,
Türk Dil Kurumu 400,
Yapı Kredi Bankası 24 1004/1595, 83 969/1561,
Nuruosmaniye 3163/3684, 3162/3683.